

тиційного іміджу регіону. Таким чином, можна сформувати наступні напрями активізації інвестиційної діяльності підприємств: формування сприятливого інвестиційного клімату; посилення інвестиційної спрямованості банківської системи, обґрунтування надання кредитів під гарантії уряду; пошук джерел фінансування, активізації інвестиційної активності населення; визначення пріоритетних сфер та активізація інвестування на регіональному рівні; обґрунтування ефективності інвестицій; активізація фондового ринку як фактора інвестування.

Література:

1. Гиттман Л., Джонк М. Основы инвестирования / Л. Гиттман, М. Джонк [пер. с англ.] – М.: Дело, 1999. – 1008 с.
2. Шарп У. Инвестиции. / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейли. [пер. с англ.]: ИНФРА – М, 1999. – 1028 с.
3. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: [підруч]. – [2-ге вид., доп. і перероблене] / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ. 2002. – 624 с.
4. Гуторов О. І. Інвестування: [навч. посіб.] / О. І. Гуторов / Харк. Нац. агр. ун-т. – Х. 2003. – 293 с.
5. Ульянченко О. В. Інвестиційний процес і його складові елементи / О. В. Ульянченко // Ефективна економіка. – № 1. – 2011. – С. 26 – 30.
6. Інвестування в аграрній сфері; За ред. А. В. Чупіса. – Суми: Видавництво «Довкілля». 2002. – 244 с.
7. Данилишин Б. М. Інвестиційна політика в Україні / Б. М. Данилишин, М. Х. Корецький, О. І. Даций / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – Донецьк : Юго-Восток, 2006. – 290с.
8. Саблук П. Т. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [П. Т. Саблук, М. І. Кисіль, М. Ю. Коденська, М. В. Нетеса, Р. П. Саблук] / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». – К., 2005. – 478 с.
9. Сорока М. П.. Інвестиційна привабливість агропідприємництва. / М. П. Сорока. – Рівне : Видавництво «Волинська обласна друкарня», 2000. – 39 с.

УДК 331.101

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

Качула С.В., ст. викладач

Дніпропетровська державна фінансова академія

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ розвитку людського потенціалу та уточненню і систематизації його складових.

The article investigates the theoretical foundations of the human development as an economic category and clarification and systematization its parts.

Постановка проблеми. Головним критерієм соціально-економічного прогресу суспільства є досягнення у сфері розвитку людини, її потенціалу. Ідеї розвитку людського потенціалу є актуальними в усьому світі, не виключенням є й Україна. Ця проблема багатовекторна і до неї звертаються представники не тільки економічної, а й інших суміжних наук - соціологи, психологи, демографи та ін. Вивчення проблем людського розвитку стало провід-

ною темою сучасних досліджень Організації об'єднаних націй (ООН) та інших міжнародних об'єднань. Тобто в сучасних умовах соціально-економічного розвитку суспільств у центрі уваги постає людина, одночасно як об'єкт і суб'єкт змін. У світі усвідомлено, що без орієнтації на розвиток людського потенціалу країни, створення інституційних та соціально-економічних умов для реалізації громадянами, різними суспільними верствами та групами населення своїх потреб та інтересів, прояву своєї активності та розкриття особистості неможливий подальший економічний розвиток заради самої ж людини, розвиток громадянського суспільства. Це актуалізує вивчення теоретичних засад сутності людського потенціалу та потребує уточнення його структури для вироблення ефективних механізмів його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку людського потенціалу вивчаються відносно недавно. Значний внесок у вивчення різних аспектів розвитку людського потенціалу зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: Н. Авдєєв [19], О. Амоша [11], В. Антонюк [11], И. Ашмарін [19], О. Генісаретский [19], Т.Заславська [8; 9], О. Новікова [11], О. Грішнова [6], Е. Лібанова [12], И.Соболева [14], О. Стефанишин [15] И. Фролов [19] та інші. Водночас, незадовільний стан людського розвитку в Україні свідчить, що остаточно питання не вирішено, тому не втрачає своєї актуальності та значимості. Потребують подальшого дослідження теоретичні засади поняття «людський потенціал», тлумачення якого в економічній науці є досить різноплановим, що актуалізує його узагальнення та уточнення складових.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності людського потенціалу та уточнення і систематизація його складових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потенціал (від лат. – potential – сила, енергія, можливість, внутрішньо притаманна сила, здатність до дії) ввійшло в економічну науку з фізики. Виходячи з того, що потенціал – це наявні засоби, запаси та джерела, що можуть бути використані для досягнення певної мети, розв'язання певного завдання, а також можливості окремої особи, суспільства та держави в певній галузі [4]; наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використовувати їх для досягнення поставленої мети [7]; узагальнена збірна характеристика ресурсів, прив'язана до місця і часу [1]; засоби, запаси, джерела, які є в наявності і можуть бути мобілізовані для досягнення певної мети або вирішення певного завдання [2], можна дійти висновку, що характерною ознакою потенціалу є наявність певних ресурсних можливостей.

Л. Абалкін стверджує, що поняття «потенціал» і «ресурси» не можна протиставляти з огляду на те, що будь-який потенціал (виробничий, підприємницький, економічний) по суті є узагальненою, збірною характеристикою ресурсів, прив'язаних до місця і часу [1, с.24]. Подібного погляду дотримується О.Стефанишин, стверджуючи, що людський потенціал відображає сукупність властивостей, нагромаджених людською економічною системою в процесі її становлення, та зумовлює її можливості щодо функціонування й розвитку; це можливості, надані людськими ресурсами у певний час і у май-

бутньому, які можуть бути використані (чи ні) для досягнення певної мети [15, с.18-19].

Н. Ігнатенко і В. Руденко, аналізуючи підходи до поняття «потенціал» ще у середині 1980-х років визначили, що у 42% випадків його змістовне значення асоціюється із сукупністю природних умов і ресурсів, можливостей, засобів, цінностей; у 18% - з потужністю виробництва, фондів, ресурсів країни, регіону; у 16 % - з ресурсною, економічною, природною, регіональною характеристикою регіону; у 8 % - з можливістю виробничих сил досягнути певного ефекту [10, с.7]. Важливим моментом є те, що реалізація людського потенціалу здійснюється через певні види людської діяльності, чим і пояснюється особлива увага до поняття «людський потенціал».

І. Соболева вважає, що людський потенціал – це нагромаджений населенням запас фізичного і духовного здоров'я, загальнокультурної і професійної компетенції, творчої, підприємницької і громадянської активності, який реалізується в різноманітних сферах діяльності [14, с.14]. Автор відмічає абсолютну та відносну характеристики людського потенціалу. Абсолютний підхід характеризує внутрішню могутність народу певної країни та відображає приховану силу і вплив країни на світові процеси. Суттєвим є другий аспект, у розумінні якого людський потенціал відображає рівень цивілізаційного розвитку суспільства, притаманну йому соціальну якість, оцінюючи динамізм, сучасність, здатність до прискореного розвитку [14]. На наш погляд, відносна характеристика людського потенціалу – це його прояв на макрорівні.

Різні підходи до тлумачення науковцями поняття «людський потенціал» узагальнено у табл.1.

Слід зазначити, що аналіз підходів щодо визначення людського потенціалу свідчить про домінування у науковій літературі двох підходів: соціального (Авдєєв Н.Н., Архангельский В.Н. Ашмарін І.І., Генісаретський О.І., Заславська Т.І., Соболева І.В.), економічного (Стефанишин О.М., Сіденко С., Маркарян А.С. та ін.) та комбінованого, який поєднує перший і другий підходи (Шаульська Л.В.).

Враховуючи, що людський потенціал є найважливішим стратегічним чинником розвитку будь-якого суспільства, розроблена Концепція розвитку людського потенціалу «зводить воедино виробництво та розподіл товарів і розширення та використання потенціалу людини... Вона передбачає аналіз усіх питань суспільного розвитку – чи то економічне зростання, політична свобода, чи культурні цінності – з точки зору інтересів людини» [19, с. 135]. Відповідно до різних підходів, розвиток людського потенціалу – це процес удосконалення можливостей людини, задоволення його матеріальних і духовних потреб; мотивації і стимулювання до досягнення поставлених цілей, що забезпечують сталий розвиток як окремих особистостей, так і суспільства в цілому; прав на отримання і нагромадження знань, на повноцінну участь у процесі формування доходу, а також забезпечення соціалізації і самовираження особистості шляхом трудової діяльності.

Тлумачення поняття «людський потенціал» у науковій літературі

Автор	Визначення «людський потенціал»
Авдеев Н.Н., Ашмарін І.І. та ін.	Сутність людського потенціалу є соціальною як за походженням, так і за своїми проявами. Центральним компонентом у людському потенціалі є потенціал духовного розвитку людей [18, с.60-61].
Грішнова О.А.	Людський потенціал – це сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій та інших продуктивних якостей, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності [6].
Маркарян А.С.	Людський потенціал – колективний суб'єкт суспільного виробництва, що має соціальну, демографічну, професійну, соціальну та кваліфікаційну структуру, взаємодія елементів якого забезпечує розвиток економіки [13, с. 10].
Шаульська Л.В.	Людський потенціал – сукупна здатність певної людської спільноти (народу, територіальної громади, трудового колективу підприємства тощо) і окремої людини до економічної і соціальної діяльності та розвитку [17, с.93-94].
Соболева І.В.	Людський потенціал – це нагромаджений населенням запас фізичного і здоров'я, загальнокультурної і професійної компетенції, творчої, підприємницької і громадянської активності, який реалізується в різноманітних сферах діяльності [14, с.14].
Сіденко С. В.	Міра втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації та їх здатність приносити дохід [7, с.216]
Архангельський В.Н.	Людський потенціал – це здатність індивіда до самовираження, самоактуалізації і самореалізації [2].
Стефанишин О.М.	1) людський потенціал відображає минуле, тобто є сукупність властивостей, нагромаджених людською економічною системою в процесі її становлення, та зумовлює її можливості щодо функціонування і розвитку [15, с.18]. 2) людський потенціал – здібності людини взагалі, які не залежать від їх використання у матеріальному чи нематеріальному виробництві [15, с.19]. 3) людський потенціал - це присвоєні «потенціали» людей (соціально-демографічні, освітньо-професійні, інтелектуальні, духовно-інформаційні, інноваційні, креативні, культурні) [15, с.19]. 4) людський потенціал суспільства – інтегральний показник граничної кількості і якості праці, якою володіє суспільство при певному рівні розвитку науки і технології, інформації, знань, співробітництва і довіри [15, с.33].

Отже, на нашу думку, розвиток людського потенціалу (потенціалу людини) як економічна категорія відображає економічні відносини між людьми у процесі зміцнення, мобілізації, удосконалення та реалізації їх здібностей, нагромаджених засобів, запасів своїх різноманітних можливостей за певних інституційних умов соціально-економічного середовища з метою досягнення певних цілей.

З метою пошуку механізмів активізації розвитку людського потенціалу важливо визначити його структурні складові. Як цілком справедливо ствер-

джує А.С.Маркарян, структура і зміст людського потенціалу зумовлені особливостями економічних відносин, а рівень його розвитку та реалізації детерміновані ступенем прогресивних змін в продуктивних силах суспільства [13, с. 10]. Дослідники розглядають різні його змістовно-наповнюючі ознаки, які характеризують ту чи іншу якісну характеристику людського потенціалу.

Т. Заславська наводить коротку характеристику компонентів людського потенціалу, виокремлюючи соціально-демографічну, соціально-економічну, соціально-культурну, інноваційно-діяльнісну вкладові [8; 9]. О. Грішнова, Е. Лібанова виокремлюють такі складові людського потенціалу: соціально-демографічний, соціально-економічний, діяльнісний та соціокультурний потенціали [13, с. 29]. При цьому до соціально-демографічного потенціалу відносять різнопланові елементи, такі як чисельність населення, тендерна та поколінна збалансованість, стан здоров'я і тривалість життя населення, рівень освіти населення. Це стосується також і соціально-економічного потенціалу, який об'єднує економічну активність населення, кваліфікаційно-професійну структуру зайнятих, рівень добробуту населення та інші складові.

Найбільш усесторонньо структуру людського потенціалу визначає О.Стефанишин. Дослідниця обґрунтовує, що компонентна структура людського потенціалу суспільства включає такі складові: біологічну, демографічну, інтелектуальну, мотиваційну, екогенологічну, екологічну, культурну, етнокультурну, соціальну, економічну, здоров'я, мобільність, творчість (підприємливість), сакральну, освітню, інформаційну, політичну діяльність, використання часу, громадський порядок і безпеку [17, с. 16]. Крім того, людський потенціал - це присвоєні «потенціали» людей (соціально-демографічні, освітньо-професійні, інтелектуальні, духовно-інформаційні, інноваційні, креативні, культурні) [17, с.19].

Слід відзначити, що поряд з детальним аналізом компонентного складу людського потенціалу, наявна недостатня його структурованість. У роботі [12] ряд перелічених складових об'єднано в групи та виокремлюються такі його складові: демографічний потенціал, який включає чисельність населення, його статево-вікову структуру, показники народжуваності, смертності, міграції; потенціал здоров'я, куди слід віднести тривалість життя, рівень захворюваності, інвалідності, умовний показник здоров'я населення; освітньо-професійний потенціал, який включає рівень і структуру здобутої освіти, кількість людино-років навчання, професійно-кваліфікаційний склад робочої сили; інтелектуальний потенціал, до якого слід віднести природні задатки та здібності, рівень інтелектуального розвитку, інформованості та здатність до освоєння і переробки сучасних потоків інформації; діяльнісний потенціал, який характеризує ступінь затребуваності і використання продуктивних здібностей населення в економічній діяльності і умови праці. Сюди також віднесено рівень економічної активності населення, рівень його зайнятості, ділової, інноваційної, творчої і соціальної активності; соціально-економічний потенціал, який включає рівень потреб та інтересів населення і ступінь їх задоволення, про що свідчить рівень доходів, споживання і добробуту населення;

соціально-ментальний потенціал, який визначається рівнем світогляду та культурного розвитку населення, сформованим менталітетом, соціальними та морально-етичними нормами і цінностями; громадянсько-політичний потенціал, який відображається у рівні громадянської активності, патріотичності, участі у політичних процесах, здатності до самоорганізації та самоврядування.

Людський потенціал — складна системна, багатоаспектна категорія. Б.Генкін, співвідносячи поняття трудовий потенціал, людський капітал, робоча сила, вважає, що поняття «потенціал людини» є загальним відносно перелічених понять та охоплює трудовий, творчий, фізичний та інтелектуальний потенціал [23, с. 97], з чим можна погодитися. При цьому всі компоненти людського потенціалу функціонують одночасно і в сукупності, що породжує проблеми у його дослідженні. Водночас вважаємо, що складові компоненти людського потенціалу формуються на первинному (індивідуально-особистістному) та вторинному (галузево-регіонально-суспільному) рівнях. Зокрема, на первинному рівні – потенціал здоров'я, початковий освітній потенціал, демографічний потенціал, культурний потенціал, тощо; на вторинному – інноваційний потенціал, інтелектуальний потенціал, трудовий потенціал, соціальний потенціал та інші.

Дослідження свідчить, що людський потенціал - багаторівнева категорія. Слід визначати його на таких рівнях: нанорівні, або особистістному (характеристика потенціалу на рівні окремої особи), мікрорівні (людський потенціал підприємства, галузі), мезорівні (людський потенціал регіону), макрорівні (сукупний людський потенціал країни). Поняття людський потенціал вимагає обов'язкової вказівки аспекту, у якому він розглядається, при цьому людський потенціал одного рівня суттєво впливає на людський потенціал іншого і здатен як гальмувати, так і стимулювати зростання.

Висновки. Таким чином, головними особливостями категорії «розвиток людського потенціалу» є нерозривна єдність зосереджених у людині індивідуальних, соціальних і біофізичних якостей, що потребує практичних дій в інтересах розвитку індивіда.

Здійснений аналіз надає можливість розширити поняття «розвиток людського потенціалу» як процес удосконалення можливостей людини, задоволення його матеріальних і духовних потреб, мотивації і стимулювання до досягнення поставлених цілей, які забезпечують сталий розвиток, як окремого індивіда, так і суспільства в цілому, створення умов для забезпечення довгого і здорового життя, реалізації своїх прав на отримання і нагромадження знань, на повноцінну участь у процесі формування доходу, а також забезпечення соціалізації і самовираження особистості шляхом трудової діяльності.

Регулювання процесу розвитку людського потенціалу потребує виявлення динаміки, структури, тенденцій і закономірностей розвитку як населення країни в цілому, так і її суб'єктів, виокремлення основних факторів впливу. Такий підхід до дослідження людського потенціалу дозволить дати оцінку досягнути результатам, вивчити сильні і слабкі сторони, а також ви-

явити резерви удосконалення розвитку людського потенціалу та є перспективою подальших досліджень.

Література:

- 1.Абалкин Л.И. Диалектика социалистической экономики. – М.: Мысль, 1981. – 351с.
2. Архангельский В.Н. Механизм выравнивания социально-экономического развития региона: отечественная и зарубежная практика / В.Н.Архангельский . – М.: РАГС, 2007. – 211с.
- 3.Большая советская энциклопедия. – Т.29. – М.: Сов. энциклопедия, 1975.
- 4.Велика радянська енциклопедія. – Т.29. – М.: Сов. Энциклопедия, 1975.
5. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: уч. для вузов / Б.М. Генкин. – 7-е изд., доп. – М.: Норма, 2007. – С.97.
- 6.Грішнова О.А. Людський розвиток: навч. посіб. / О.А.Грішнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
- 7.Економічна енциклопедія: у трьох томах. – Т. 2 / Відп. ред. С.В. Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С.216-217.
- 8.Заславская Т.И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе / Т.И. Заславская // Общественные науки и современность. - 2005. - № 3. - С. 5-16.
- 9.Заславская Т.И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе / Т.И. Заславская // Общественные науки и современность. - 2005. - № 4. - С. 13-25.
- 10.Игнатенко Н.Г. Производственно-ресурсный потенциал территории / Н.Г. Игнатенко, В.П.Руденко. – Львов: Изд-во при Льв.нац.ун-те «Вища школа», 1986. – 162 с.
- 11.Людський потенціал: механізми збереження і розвитку: Монографія / НАН України. Ін-т економіки пром-ті / О.Ф.Новікова, О.І.Амоша, В.П.Антонюк та ін. – Донецьк, 2008. – 468 с.
- 12.Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: Колект. монограф. / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демогр. та соц. досл. НАН України, 2007. – 328 с.
13. Маркарян А.С. Глобальная экономика и человеческий потенциал / А.С. Маркарян // Труд за рубежом. – 2—3. - №3. – С. 3-21.
- 14.Соболева И.В. Человеческий потенциал российской экономики: проблемы сохранения и развития / И.В.Соболева. – М.: Наука, 2007. – 202 с.
- 15.Стефанишин О.М. Людський потенціал економіки України: монографія / О.В.Стефанишин. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315с.
- 17.Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія / Л.В.Шаульська. – Донецьк: Ін-т економіки промисловості НАН України, 2005. – 386 с.
18. Человеческий потенциал (из Доклада развития человека за 1995 год) // Общество и экономика. – 1996. - №5. – С.131-151.
19. Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода / [Н.Н.Авдеев, И.И. Ашмарин, О.И. Генисаретский и др.]; под. ред. И.Т.Фролова. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 176 с.